

LIST
PÁPEŽA JÁNA PAVLA II.
UMELCOM

Všetkým,
čo sa vášnivo oddávajú hľadaniu nových "epifánií" krásy,
aby z nej
- prostredníctvom umeleckej tvorby -
urobili dar pre svet

Preklad: Vlastimil Dufka SJ
Vydal: SSV, 1999

"Boh videl všetko, čo urobil, a hľa, bolo to veľmi dobré." (Gn 1,31)

Umelec, obraz Boha Stvoriteľa

1. Nik nemôže lepšie intuitívne pochopiť niečo z toho pátosu, akým Boh na počiatku stvorenia hľadel na dielo svojich rúk, než vy, umelci, geniálni tvorcovia krásy. Odozva onoho pocitu sa nespočetnekrát prejavila v pohľadoch, ktorými ste vy, ako umelci každej doby, očarení úžasom nad tajomnou mocou zvukov a slov, farieb a foriem obdivovali dielo vášho talentu a súčasne ste v tom vnímali echo toho tajomstva stvorenia, na ktorom vám chcel dať tajomným spôsobom účasť Boh, jediný Stvoriteľ všetkých vecí.

Žiadne iné slová sa mi preto nezdali vhodnejšie, než tie z knihy Genezis, aby som nimi začal môj list vám, s ktorými sa cítim spojený skúsenosťami, siahajúcimi hlboko do minulosti, a ktoré natrvalo poznamenali môj život. Týmto listom by som sa chcel vydať na cestu plodného rozhovoru Cirkvi s umelcami, ktorý počas tisícročných dejín Cirkvi nebol nikdy prerušený a na prahu 3. tisícročia sa javí ešte plodnejším.

V skutočnosti ide o dialóg, ktorý nám nevnučujú len historické okolnosti a praktické dôvody, lež je zakorenený v samotnej náboženskej skúsenosti a umeleckej tvorbe. Začiatok Biblie nám predstavuje Boha akoby vzor každého tvorivého človeka: v umelcovi sa odzrkadľuje jeho podobnosť so Stvoriteľom. Zvlášť zjavným je tento vzťah v poľštine, rečovou príbuznosťou medzi slovami "stwórcza" (stvoriteľ) a twórca (umelec). V čom spočíva rozdiel medzi "stvoriteľom" a "umelcom"? Stvoriť znamená darovať samotné bytie, vyzdvihnúť niečo z ničoho - ex nihilo sui et subjecti, hovorí sa po latinsky - a to je v prísnom zmysle spôsob konania prislúchajúci iba Všemohúcemu. Naproti tomu umelec používa niečo už existujúce, čomu dáva podobu a význam. To je charakteristický spôsob konania človeka ako Božieho obrazu. Potom totiž, ako Biblia spomína, že Boh stvoril muža a ženu "na svoju podobu" (porov. Gn 1,27) sa dodáva, že im dal poverenie vládnuť nad Zemou (porov. Gn 1,28). Bol to posledný deň stvorenia (porov. Gn 1,28-31). V predchádzajúcich dňoch stvoril Jahve vesmír a tým akoby určil rytmus kozmickej evolúcie. Na konci stvoril človeka ako najvznešenejší plod svojho plánu; podriadil mu viditeľný svet ako nesmierne pole, na ktorom môže prejavovať svoje vynaliezavé schopnosti.

Boh teda povolal človeka k bytiu a zveril mu úlohu byť umelcom. V umeleckom tvorení sa človek prejavuje viac než v čomkoľvek inom ako "obraz Boží". Túto úlohu uskutočňuje predovšetkým tým, že stvárňuje obdivuhodnú "matériu" vlastného ľudského bytia, a potom vykonáva kreatívne panovanie nad okolitým svetom. Božský umelec vychádza ľudskému umelcovi láskavo v ústrety a odovzdáva mu iskru svojej nadzemskej múdrosti tým, že ho povoláva k účasti na svojej stvoriteľskej moci. Samozrejme, ide pritom o účasť, ktorá ponecháva nedotknutým nekonečný odstup medzi Stvoriteľom a stvorením ako zdôraznil kardinál Mikuláš Kuzánsky: "Tvorivé umenie, ktoré má duša šťastie hostiť, sa nestotožňuje svojou podstatou s tým umením, ktorým je Boh, ale je iba sprostredkovaním a účasťou na ňom."¹

Čím viac si je teda umelec vedomý "svojho daru", tým viac sa cíti pobádaný k tomu, aby tak na seba ako aj na celé stvorenie pozeral očami, schopnými kontemplovať a ďakovať, povznášajúc k Bohu svoj hymnus chvály. Iba tak môže do hĺbky chápať seba samého, svoje povolanie a svoje poslanie.

Zvláštne povolanie umelca

2. Nie všetci sú povolaní byť umelcami vo vlastnom zmysle slova. Podľa výroku Genezis je však každý človek poverený úlohou stať sa budovateľom vlastného života: zo svojho života má urobiť v istom zmysle umelecké dielo, majstrovské dielo.

Je dôležité zdôrazniť rozdiel, ale aj spojitosť medzi týmito dvoma stránkami ľudskej činnosti. Rozdiel je očividný. Jedna vec je vloha, na základe ktorej je človek autorom svojich činností, za ktorých morálnu hodnotu nesie zodpovednosť. Druhou vecou je vloha, na základe ktorej je umelcom, tzn. je schopný konať primerane nárokom umenia tým, že verne prijíma jeho špecifické predpisy.² Preto je umelec schopný vytvárať objekt, ale to samo

osebe ešte nič nehovorí o jeho morálnych predpokladoch. Pretože tu nejde o to, stvárňovať seba a svoju osobnosť, ale iba o aktívne uplatnenie schopností a o estetické stvárnenie ideí zachytených rozumom.

Avšak ak je rozdiel medzi týmito dvoma dispozíciami, morálnou a umeleckou, podstatný, tak spojitosť medzi oboma je nemenej dôležitá. Obe sa hlboko vzájomne podmieňujú. Pri stvárňovaní svojho diela sa v skutočnosti umelec sám natoľko vyjadruje, že ono predstavuje jedinečný obraz jeho bytia, teda toho, čím je a ako je. Toto nachádza nespočetné potvrdenia v dejinách ľudstva. Keď umelec stvárňuje majstrovské dielo, povoláva k životu nielen svoje dielo, lež ním odhaľuje do určitej miery aj svoju vlastnú osobnosť. V umení nachádza novú dimenziu a vynikajúci výrazový prostriedok pre svoj duchovný rast. Prostredníctvom diel,

ktoré vytvoril, hovorí a komunikuje umelec s druhými. Dejiny umenia sú preto nielen dejinami diel, ale aj dejinami ľudí. Umelecké diela hovoria o svojich tvorcoch, oboznamujú nás s ich najvnútornejším vnútrom a zjavujú skutočný prínos, ktorý dávajú umelci dejinám kultúry.

Povolanie umelca k službe krásy

3. Známy poľský básnik Cyprian Norwid píše: "Krása je tu pre oduševnenie diela, dielo je pre povznesenie."³

Téma krásy patrí k rozhovoru o umení. Naznačil som to, keď som vyzdvihol Boží súhlasný pohľad na dielo stvorenia. Pri konštatovaní, že všetko, čo stvoril, bolo dobré, Boh videl aj to, že to bolo pekné.⁴ Vzťah medzi dobrom a krásnom podnecuje k ďalšiemu uvažovaniu. Krása je akoby viditeľným výrazom dobra tak, ako dobro je metafyzickým predpokladom krásy. Gréci to správne chápali, keď spojili oba pojmy do jedného výrazu, obsahujúceho oba: "kalokagathía", to znamená "krásno-dobré". Platón o tom píše: "Moc dobra sa ukryla do prirodzenosti krásy."⁵

Svojím životom a činnosťou vytvára človek svoj vzťah k bytiu, k pravde a k dobru. Umelec prežíva zvláštny vzťah ku krásy. Je veľmi správne, keď sa hovorí, že krása je povolaním, ktorým sa na neho obracia Stvoriteľ darom "umeleckého talentu". A iste je to aj jeden z talentov, ktorý má podľa logiky podobenstva o talentoch, ako o ňom rozpráva evanjelium (porov. Mt 25,14-30), prinášať plody. Tu sa dotýkame jedného podstatného bodu. Kto v sebe cíti túto božskú iskrú umeleckého povolania - byť básnikom, spisovateľom, maliarom, sochárom, architektom, hudobníkom, hercom..., prijíma súčasne záväznosť tento talent nepremárniť, ale ho rozvíjať, aby ho dal do služby blížneho a celého ľudstva.

Umelec a spoločné dobro

4. Spoločnosť potrebuje vskutku umelcov práve tak, ako potrebuje vedcov, technikov, robotníkov, odborníkov, svedkov viery, učiteľov, otcov a matky. Pomocou veľmi vznešenej formy umenia, ktorá sa nazýva "umením výchovy" - majú tieto povolania zabezpečovať rast osoby a rozvoj spoločnosti. V obsiahlej kultúrnej panoráme každého národa majú umelci svoje vlastné miesto. Pokiaľ

sledujú svoje nadanie pri uskutočňovaní pravdivo hodnotných a krásnych diel, obohacujú nielen kultúrne dedičstvo jednotlivého národa a celého ľudstva, lež poskytujú aj kvalifikovanú sociálnu službu na osoh spoločného dobra.

Zatiaľ čo rozličné povolanie každého umelca určuje oblasť jeho služby, poukazuje na úlohy, ktoré má prevziať, na tvrdú prácu, ktorej sa mu treba podrobiť, a na zodpovednosť, ktorú má prevziať. Umelec, ktorý si je toho všetkého vedomý, vie aj to, že musí byť činný, bez toho, žeby sa dal ovládať túžbou po sláve, alebo hľadaním povrchnej popularity, nehovoriac o osobnej ziskuchtivosti. Jestvuje teda etika, ba "spiritualita" umeleckej služby, ktorá svojím spôsobom prispieva k životu a k obrode národa. Presne na to zrejme narážal Cyprian Norwid, keď hovoril: "Krása je tu pre oduševnenie diela, dielo je pre povznesenie."

Umenie pred tajomstvom vteleného slova

5. Zákon Starej Zmluvy obsahuje výslovný zákaz znázorňovať neviditeľného a nevysloviteľného Boha pomocou "vytesanej alebo uliatej podoby" (Dt 27,15), keďže Boh prevyšuje akékoľvek materiálne znázornenie: "Ja som, ktorý som" (Ex 3,14). V tajomstve vtelenia sa však Boží Syn osobne stal viditeľným: "Keď prišla plnosť času, poslal Boh svojho Syna zrodeného zo ženy" (Gal 4,4). Boh sa stal v Ježišovi Kristovi človekom; on je "stredobodom, na ktorý sa musíme zamerať, ak chceme pochopiť tajomstvo ľudského bytia, stvoreného sveta a samotného Boha".⁶

Toto zásadné Božie zjavenie ako tajomstvo bolo povzbudením a výzvou pre kresťanov aj na úrovni umeleckej tvorby. Z toho vyrástla krása čerpajúca práve odtiaľto, z tajomstva vtelenia, svoju životodarnú miazgu. Práve prostredníctvom vtelenia vniesol Boží Syn do dejín ľudstva celé evanjeliové bohatstvo pravdy a dobra, a tým odhalil aj novú dimenziu krásy: evanjeliové poslanstvo je týmto až po okraj naplnené.

Sväté písmo sa tak stalo akoby "bohatou pokladnicou" (P. Claudel) a "obrazovým atlasom" (M. Chagall), z ktorého čerpala kresťanská kultúra a umenie. Aj samotný Starý zákon, vysvetľovaný vo svetle Nového zákona, poskytol nevyčerpatelné pramene inšpirácie. Od správ o stvorení, o prvotnom hriechu, o potope, o patriarchoch, o východe z Egypta, až po mnohé epizódy a osoby dejín spásy, podnecoval biblický text fantáziu maliarov, básnikov, hudobníkov, dramaturgov a filmárov. Aspoň jeden príklad: taká postava ako Jób, so svojou páľčivou a stále aktuálnou problematikou bolesti, vzbudzuje neustále filozofický, ako aj literárny a umelecký záujem. A čo mám povedať o Novom zákone? Od narodenia po Golgotu, od premenenia až po zmŕtvychvstanie, od zázrakov až po Kristovo učenie a ďalej až po udalosti, o ktorých sa hovorí v Skutkoch apoštolov, alebo ktoré predstavuje Jánovo Zjavenie z eschatologického hľadiska, sa slová Biblie nespočetnekrát stali obrazom, hudbou a básňou, ktoré rečou umenia evokujú tajomstvo "vteleného Slova".

V dejinách kultúry toto všetko vytvára bohatú kapitolu viery a krásy. Úžitok z toho mali predovšetkým veriaci pre svoju skúsenosť modlitby a života. V časoch nízkej alfabetizácie poskytovali obrazové znázornenia Biblie aj konkrétne katechetické sprostredkovávanie viery.⁷ Ale pre všetkých veriacich či neveriacich, zostávajú umelecké diela inšpirované Svätým písmom odbleskom bezodného tajomstva, obklopujúceho svet a v ňom prítomného.

Plodná zmluva medzi evanjeliom a umením

6. Vskutku každá umelecká intuícia presahuje to, čo vnímajú zmysly a snaží sa prenikaním skutočnosti interpretovať jej skryté tajomstvo. Intuícia vyviera z hĺbky ľudskej duše tam, kde sa stretáva snaha dať svojmu životu zmysel, s letným vnímaním krásy a tajomnej jednoty vecí. Jedna zo skúseností, ktorú zdieľajú všetci umelci, je skúsenosť o neprekonateľnom rozdieli medzi akokoľvek vydareným dielom ich rúk a medzi podmanivou dokonalosťou krásy, ktorú vnímajú v zápale tvorivého okamihu: všetko, čo sú v stave vyjadriť v tom, čo maľujú, vytesávajú a tvoria, je iba odbleskom toho jasu, čo v niektorých okamihoch zažiaril pred ich duchovným zrakom.

Veriaci sa tomu nečuduje: vie, že mohol na okamih stáť pri priepasti (správne má byť: zdroji - pozn. KVAS) svetla, ktoré má v Bohu svoj prameň. Treba sa vôbec čudovať, ak je Duch (správne má byť: duch - pozn. KVAS) týmto tak premožený, že sa dokáže vyjadrovať iba ťažko? Nik nie je viac, než opravdivý umelec, ochotný k tomu, aby uznal vlastné hranice a osvojil si slová apoštola Pavla, podľa ktorých "Boh nebýva v chrámoch zhotovených rukou". Preto si nemáme myslieť, že božstvo sa podobá zlatu, striebru, alebo kameňu, výtvoru ľudskeho umenia a dômyslu (porov. Sk 17,24.29). Veď už najvútornejšia skutočnosť vecí je vždy "mimo" schopnosti ľudskeho preniknutia, o čo viac to platí o Bohu v hĺbke jeho neprebádateľného tajomstva!

Poznanie viery má inú povahu: predpokladá osobné stretnutie s Bohom v Ježišovi Kristovi. Avšak aj tomuto poznaniu je umelecká intuícia na osoh. Výrazným vzorom estetického rozjímania, ktoré sa povznáša vo viere, sú napríklad diela blahoslaveného Angelica. Nie menej mnohovranný je v tejto súvislosti aj extatický chválospev, ktorý dvakrát opakoval na jednom lístku (chartula) sv. František z Assisi, keď na vrchu della Verna dostal Kristove rany: "Ty si krása... Ty si krása!"⁸ Sv. Bonaventúra komentuje: "V krásnych veciach kontemploval Najkrajšieho. A zatiaľ čo sledoval stopy vtlačené do stvorení, prenasledoval všade Milovaného."⁹

Niečo podobné môžeme konštatovať aj v orientálnej spiritualite, kde sa Kristus označuje ako "Najkrajší, s krásou oveľa väčšou, než všetci smrteľníci".¹⁰ Makários Veľký vysvetľuje premieňajúcu a oslobodzujúcu krásu Vzkrieseného takto: "Duša plne osvietená nevýslovnou krásou žiariacej nádhery Kristovej tváre sa naplňa Duchom Svätým. Celá je okom, celá svetlom, celá tvárou."¹¹

Každá opravdivá forma umenia je svojím spôsobom prístupom k najhlbšej skutočnosti človeka a sveta. Ako také predstavuje veľmi cenné priblíženie sa k horizontu viery, kde nachádza ľudský život svoje plné vysvetlenie. Práve preto

musela plnosť pravdy, ako je ona rozvinutá v evanjeliách, od počiatku vzbudiť záujem umelcov, ktorí sú na základe svojej prirodzenosti vnímaví na všetko, čo zjavuje vnútornú krásu skutočnosti.

Počiatky

7. Umenie, s ktorým sa na svojich počiatkoch stretlo kresťanstvo, bolo zrelým plodom klasického sveta, vyjadrovalo jeho estetické zákony a súčasne odovzdávalo jeho hodnoty. Ako v oblasti života a myslenia, tak požadovala viera od kresťanov aj v oblasti umenia schopnosť rozlišovania, ktorá nedovoľovala automatické preberanie tohto dedičstva. Umenie kresťanskej inšpirácie začalo teda v skrytosti, v úzkej súvislosti s potrebami veriacich, vypracovávať znamenia, pomocou ktorých bolo možné na základe Písma vyjadriť tajomstvá viery, a súčasne "symbolický kódex", pomocou ktorého sa mohli veriaci zvlášť v ťažkých časoch prenasledovania rozpoznávať a identifikovať. Kto by si nespomínal na tie symboly, ktoré boli aj prvými náznakmi maliarskeho a sochárskeho umenia? Ryba, chleby, pastier pripomínali tajomstvo a stali sa takmer nepozorovane náčrtom nového umenia.

Keď na základe ediktu cisára Konštantína bolo kresťanom dovolené vyjadrovať sa v plnej slobode, stalo sa umenie uprednostňovanou cestou hlásania viery. Prvý rozkvet sa začal stavbou impozantných bazilík, pričom boli prevzaté architektonické zákony antického pohanstva a súčasne boli prispôbené požiadavkám nového kultu. Netreba spomenúť aspoň starú baziliku sv. Petra a starú Lateránsku baziliku, ktoré dal postaviť sám Konštantín? Alebo ako príklad nádherného byzantského umenia Hagiu Sofiu v Carihrade, postavenú na želanie cisára Justiniána?

Zatiaľ čo architektúra vytvorila posvätný priestor, túžba vhlbiť sa do tajomstva a sprostredkovať ho bezprostredným spôsobom jednoduchým ľuďom, viedla k počiatočným prejavom maliarskeho a sochárskeho umenia. Súčasne vznikli prvé pokusy slovesného a hudobného umenia, a keď Augustín medzi mnohé témy svojich diel zaradil aj dielo *De musica*, tak iniciátormi kresťanskej poézie sa stali Hilár, Ambróz, Prudentius, Efrém Sýrsky, Gregor Naziánsky, Paulinus z Noly - aby sme spomenuli aspoň niektoré mená - ktorí často dosahovali nielen vysokú teologickú, ale aj literárnu hodnotu. Ich básnický program zhodnocoval formy pochádzajúce od klasikov, čerpal však z čistej životodarnej miazgy evanjelia, ako to príliehavo vyslovil svätý básnik z Noly: "Naším jediným umením je viera a Kristus je naším spevom."¹² O nejaký čas neskôr vytvoril Gregor Veľký zbierkou Antifonárium predpoklad pre organický rozvoj tej cirkevnej hudby, ktorá bola tak originálna, že dostala meno po ňom. Gregoriánsky spev so svojimi inšpirovanými moduláciami sa mal v nasledujúcich storočiach stať typickou

melodickou výrazovou formou viery Cirkvi počas liturgických slávení svätých tajomstiev. Tak sa spojilo "Krásno" s "Pravdivým", aby aj prostredníctvom umenia boli duše priťahované od zmyslového k večnému.

Na tejto ceste nechýbali ani ťažké úseky. Práve v súvislosti s témou, ako by mohlo byť kresťanské tajomstvo predstavené, zažila antika trpký spor, ktorý prešiel do dejín pod názvom "obrazoborectvo".

Uctievanie obrazov, ktoré už bolo rozšírené v zbožnosti Božieho ľudu, sa stalo predmetom násilného protestného hnutia. Koncil, ktorý sa uskutočnil v roku 787 v Nicei a rozhodol o prípustnosti obrazov a ich uctievania, bol historickou udalosťou nielen pre vieru, ale aj pre umenie. Rozhodujúci argument, na ktorý sa biskupi odvolávali pri riešení sporu, bolo tajomstvo vtelenia: ak Boží Syn vstúpil do sveta viditeľných skutočností tým, že svojím ľudským bytím vytvoril most medzi viditeľným a neviditeľným, možno analogicky prijať, že predstavenie tajomstva v logike znaku sa môže použiť ako zmyslovo vnímateľná evokácia tajomstva. Obraz sa neuctieva kvôli nemu samému, lež poukazuje na predmet, ktorý predstavuje.¹³

Stredovek

8. Nasledujúce stáročia boli svedkami veľkolepého rozvoja kresťanského umenia. Na Východe naďalej kvitlo umenie ikon, viazané na dôležité teologické a estetické pravidlá a nesené presvedčením, že ikona je v určitom zmysle sviatosťou: pretože analogicky k tomu, čo sa deje vo sviatostiach, sa v ikonách sprítomňuje tajomstvo vtelenia v niektorom svojom aspekte. Práve preto možno prežívať krásu ikony predovšetkým vo vnútri chrámu, kde svietia lampy a v pološere vyvolávajú nespočetné svetelné reflexy. K tomu píše Pavel Florenskij: "Zlato, ktoré pôsobí v rozptýlenom dennom svetle cudzo, ťažko a malicherne, v trblietavom svetle lampy alebo sviece oživne, keďže je osvecované množstvom iskier raz tu - raz tam, a dáva tušiť nie pozemské svetlá, ktoré naplňajú nebeský priestor."¹⁴ Na Západe vychádzajú umelci, aj v závislosti od základných presvedčení kultúrneho prostredia ich doby, z najrozličnejších hľadísk. Medzi kultúrne poklady, ktoré sa nahromadili v priebehu stáročí, patrí veľké množstvo sakrálnych umeleckých diel vysokej inšpirácie, ktoré naplňajú obdivom aj súčasného pozorovateľa. Na prvom mieste sú veľkolepé chrámové stavby, pri ktorých sa účelovosť vždy spája s nápaditosťou a táto posledná sa necháva inšpirovať zmyslom pre krásu a intuíciou tajomstva. Z toho vznikajú v dejinách umenia známe stavebné štýly. Mohutnosť a jednoduchosť románskeho štýlu, ako sa on prejavuje v katedrálach alebo v kláštorňoch komplexoch, vedú postupne k štíhlym líniam a k nádhere gotiky. V týchto formách sa neskrýva iba geniálny duch umelca, ale aj duša ľudu. Hra svetla a tieňa raz v masívnych, inokedy zas v štíhlych formách, je spôsobená iste stavebno-technickými úvahami, ale aj napätiami vyplývajúcimi zo skúsenosti Boha, ktorá (správne má byť: ktorý - pozn. KVAS) je "hrozným" a "fascinujúcim" tajomstvom. Ako sa dá zhrnúť v niekoľkých náznakoch a pre rozličné výrazové formy umenia tvorivá sila dlhých storočí kresťanského stredoveku? I keď v rámci vždy jestvujúcich ľudských hraníc bola preniknutá celá jedna kultúra evanjeliom a tam, kde teologické myslenie vytvorilo Summu sv. Tomáša, cirkevné umenie spracovávalo hmotu pre uctievanie tajomstva, zatiaľ čo obdivuhodný básnik

Dante Alighieri mohol zostaviť "posvätný epos, po ktorom siahlo tak nebo, ako i zem",¹⁵ - ako on sám označuje Božskú komédiu.

Humanizmus a renesancia

9. Plodná kultúrna klíma, z ktorej vyrastá mimoriadny umelecký rozkvet humanizmu a renesancie, má významný vplyv aj na spôsob vzťahu umelcov tejto doby k náboženskej tematike. Prirodzene, inšpirácie sú práve také rozličné, ako sú rozličné ich štýly, alebo aspoň tie najväčšie spomedzi nich. Nie je však mojím úmyslom spomínať veci, ktoré sú vám, umelcom, príliš dobre známe. Keď vám píšem z tohto Apoštolského paláca, ktorý je snáď aj jedinečnou pokladnicou umeleckých diel na svete, chcel by som sa stať skôr hlasom najväčších umelcov, ktorí tu prejavili plnosť svojho geniálneho nadania, často preniknutého veľkou a duchovnou hĺbkou. Stadiaľto hovorí Michelangelo, ktorý v Sixtínskej kaplnke predstavil drámu a tajomstvo sveta od stvorenia až po posledný súd. Tým, že dal podobu Bohu Otcovi, Kristovi Sudcovi a Človeku na jeho namáhavej ceste od počiatkov až k cieľu dejín. Stadiaľto hovorí jemnocitný a hlboký génius Raffaela, ktorý v mnohorakosti svojich malieb, zvlášť "Dišputy" v Stanza della Segnatura, poukazuje na tajomstvo zjavenia trojjediného Boha, ktorý sa v Eucharistii stáva spolupútnikom človeka; a vrhá svetlo na otázky a očakávania ľudského myslenia. Stadiaľto - z impozantnej baziliky, zasvätenej Kniežaťu apoštolov, od kolonád, ktoré vychádzajú od tejto baziliky ako dve roztvorené ramená, akoby chcel (správne má byť: chceli - pozn. KVAS) objasniť ľudstvo, hovoria aj - aby som vymenoval tých najväčších: Bramante, Bernini, Borromini, Maderno, tým, že plasticky predstavujú zmysel tajomstva, ktoré robí z Cirkvi univerzálne pohostinné spoločenstvo, Matku a sprievodkyňu každého človeka hľadajúceho Boha.

V tomto mimoriadnom komplexe, kde sakrálne umenie našlo mimoriadne silné vyjadrenie a dosiahlo vrcholy nepomíňajúcej hodnoty, tak z hľadiska estetického ako aj náboženského. Čo toto umenie pod vplyvom humanizmu a renesancie a následných tendencií v kultúre a vede stále viac poznamenáva, je rastúci záujem o človeka, o svet a o dejinnú skutočnosť. Táto pozornosť nepredstavuje sama o sebe žiadne nebezpečenstvo pre kresťanskú vieru, ktorej stredobod vytvára tajomstvo vtelenia a tým ocenenia človeka Bohom. To nám práve ukazujú vyššie spomenutí najväčší umelci. Stačí myslieť iba na to, ako Michelangelo v svojich malbách a sochách vyjadruje krásu ľudského tela.¹⁶

Aj v novom ovzduší posledných storočí, kedy časť spoločnosti sa stala zdanlivo ľahostajnou voči viere, náboženské umenie nepretrhlo svoju cestu. Toto konštatovanie nadobúda závažnosť, keď prejdeme od výtvarných umení k uvažovaniu o veľkolepom vývoji, ktorý v rámci toho istého času zaznamenala cirkevná hudba, komponovaná pre liturgické potreby, alebo iba viazaná na náboženské témy. Medzi nespočetnými umelcami, ktorí sa jej venovali, - spomenieme: Pier Luigi da Palestrina, Klaudio Monteverdi a Tomáš Luis de Victoria - nám, ako je známe, zanechali aj v tejto oblasti mnohí veľkí

komponisti, od Händla po Bacha, od Mozarta po Schuberta, od Beethovena po Berliozu, od Liszta po Verdiho, diela najväčšej inšpirácie.

Smerom k obnovenému dialógu

10. Je iste pravdou, že v modernej dobe povedľa tohto kresťanského humanizmu, ktorý sa neprestal prejavovať v kultúre a v umení, sa postupne presadila aj forma humanizmu, pre ktorý je charakteristická neprítomnosť Boha a často aj odpor voči nemu. Toto ovzdušie viedlo niekedy prinajmenšom v zmysle zníženého záujmu mnohých umelcov o náboženské témy, k určitému odstupu medzi svetom kultúry a svetom viery.

Viete iste, že Cirkev prechovávala i naďalej veľkú úctu voči hodnotám umenia ako takého. Ono má totiž, ak je opravdivé, aj mimo jeho typických náboženských výrazových foriem vnútornú blízkosť k svetu viery. Takže dokonca v situáciách väčšieho oddelenia sa kultúry od Cirkvi predstavuje umenie naďalej akýsi most k náboženskej skúsenosti. Ako hľadanie krásna, ktoré je ovocím predstavivosti presahujúcej všednosť, je umenie svojou prirodzenosťou určitou výzvou k tajomstvu. Dokonca aj vtedy, keď preniká do najtemnejších hĺbok duše, alebo do najotrasnejších stránok zla, stáva sa umelec v určitom zmysle hlasom všeobecného očakávania spásy.

Je teda pochopiteľné, prečo Cirkev zvlášť trvá na dialógu s umením a žela si, aby v našej dobe prišlo k novému spojenectvu s umelcami, ako si to žela mój ctihodný predchodca Pavol VI. vo svojom rozochvenom príhovore k umelcom počas stretnutia v Sixtínskej kaplnke 7. mája 1964.¹⁷ Od tejto spolupráce Cirkev očakáva novú "epifániu" krásy pre našu dobu a primerané odpovede na záležitosti

kresťanského spoločenstva.

V duchu II. vatikánskeho koncilu

11. II. vatikánsky koncil položil základy pre obnovu vzťahu medzi Cirkvou a kultúrou s bezprostrednými dôsledkami aj pre svet umenia. Je to vzťah, ktorý sa predstavuje v znamení priateľstva, otvorenosti a dialógu. V pastoračnej konštitúcii *Gaudium et spes* vyzdvihli konciloví Otcovia "veľký význam" literatúry a umení v živote človeka: "Ved' ony sa snažia o porozumenie vlastnej podstaty človeka, jeho problémov a jeho skúseností, pri snahe spoznať a zdokonaľovať seba a svet" vychádzajú z toho, že sa snažia objasniť situáciu človeka v dejinách a vo vesmíre, vykresľujú jeho biedu a jeho radosť, jeho núdzu a jeho silu a umožňujú tušiť lepší osud človeka."¹⁸

Na tomto základe adresovali Otcovia na záver koncilu pozdrav a výzvu umelcom: "tento svet - tak hovoria - v ktorom žijeme, potrebuje krásu, aby neprepadol zúfalstvu. Krása, tak ako pravda, vkladá do srdca človeka radosť a je drahocenným plodom, ktorý odoláva vplyvu času, spája generácie a umožňuje im v obdive vstupovať do vzájomnej komunikácie."¹⁹ Práve v tomto duchu hlbokoj úcty pred krásou pripomenula konštitúcia o posvätnjej liturgii *Sacrosanctum concilium* historické priateľstvo Cirkvi a umenia. Keď hovorila

zvlášť o sakrálnom umení ako o "najvyššej forme" náboženského umenia, neváhala konštitúcia pomenovať pôsobenie umelcov ako "šľachetnú službu", keďže ich diela sú v stave určitým spôsobom odzrkadľovať nekonečnú Božiu krásu, ako aj usmerňovať ducha a zmysly človeka smerom k Bohu.²⁰ Takisto treba ďakovať príspevku umelcov za to, že "poznatie o Bohu sa viac zvýraznilo a že evanjeliové posolstvo sa stalo prístupnejším duchu človeka".²¹ Vo svetle práve povedaného nemôže prekvapiť vyjadrenie P. Marie Dominique Chenu, podľa ktorého aj samotný historik teológie by urobil nedokonalú prácu, ak by nevenoval patričnú pozornosť literárnym, ako aj výtvarným umeleckým dielam; pretože svojím spôsobom predstavujú "nielen estetické ilustrácie", ale aj opravdivé teologické "miesta".²²

Cirkev potrebuje umenie

12. Aby Cirkev odovzdávala ďalej posolstvo, ktoré jej Kristus zveril, potrebuje umenie. Pretože Cirkev má sprístupňovať, ba nakoľko je to možné, robiť príťažlivým svet ducha, neviditeľno, svet Boží. Musí teda prenášať do významových formúl to, čo je nevysloviteľné. A práve umenie má svojráznu schopnosť vyzdvihnúť jeden či druhý aspekt posolstva a preložiť ho do farieb, tvarov, tónov, ktoré napomáhajú intuícii pozorovateľa, alebo poslucháča. A toto sa deje bez toho, že by posolstvo bolo obraté o svoj transcendentný význam a že by sa mu vzal nimbus jeho tajomstva.

Cirkev potrebuje zvlášť ľudí, ktorí sú v stave toto všetko uskutočniť na literárnej a výtvarnej úrovni tým, že pracujú s nekonečnými možnosťami obrazov a ich symbolických významov. Sám Kristus, zdodpovedajúco rozhodnutiu stať sa vo vtelení ikonou neviditeľného Boha, používal pri svojom hlásaní veľa obrazov.

Práve tak potrebuje Cirkev hudobníkov. Koľko cirkevných kompozícií vytvorili v priebehu stáročí ľudia naplnení do hĺbky zmyslom tajomstva! Nespočetní veriaci sýtili svoju vieru melódiami vzniknutými v srdciach iných veriacich a tieto melódie sa stali časťou liturgie, alebo aspoň veľmi účinnou pomocou pri jej dôstojnom stvárnení. V speve sa viera zakusuje ako zaplavujúca radosť, láska a dôveryplné očakávanie Božieho zachraňujúceho zásahu. Cirkev potrebuje architektov, pretože potrebuje priestory, v ktorých sa kresťanský ľud môže zhromažďovať a sláviť tajomstvá spásy. Po hrozných zničeniach poslednej svetovej vojny a expanzii veľkomiest sa na splnení požiadaviek kresťanskej bohoslužby podieľala nová generácia architektov a potvrdila tým silu inšpirácie, ktorú má náboženská téma aj vzhľadom na architektonické kritériá našej doby. Nezriedka totiž boli postavené chrámy, ktoré sú súčasne miestami modlitby a opravdivými umeleckými dielami.

Potrebuje umenie Cirkev?

13. Cirkev teda potrebuje umenie. Možno tiež povedať, že umenie potrebuje Cirkev? Otázka sa môže zdať provokatívnou. V skutočnosti však, ak sa správne chápe, má svoje oprávnené a hlboké odôvodnenie. Umelec vždy hľadá skrytý zmysel vecí; jeho páľčivou starostlivosťou je, aby sa mu podarilo vyjadriť svet

nevysloviteľného. Nevidno tu, aký veľký prameň inšpirácie každého druhu môže byť preňho duchovná vlasť, ktorú predstavuje náboženstvo? Nekladú sa snád' v náboženskej oblasti najdôležitejšie osobné otázky a nehľadajú sa konečné existenciálne odpovede?

Vskutku, náboženské otázky patria k najčastejšie vyjadrovaným témam zo strany umelcov každej doby. Cirkvev stále apelovala na ich tvorivé schopnosti, aby stvárňovali posolstvo evanjelia a jeho konkrétne uplatnenie v živote kresťanského spoločenstva. Táto spolupráca bola prameňom vzájomného duchovného obohatenia. Osoh z toho má napokon chápanie človeka, jeho autentického obrazu a jeho pravdy. Zrejmým sa stalo aj zvláštne spojenie jestvujúce medzi umením a kresťanským zjavením. To neznamená, že by geniálny ľudský duch nemohol nájsť aj v inom náboženskom prostredí podnetné dojmy. Stačí myslieť na antiku, zvlášť na grécke a rímske umenie a na stále ešte kvitnúce umenie najstarších orientálnych kultúr. Je však pravdou, že kresťanstvo silou centrálnej dogmy o vtelení Božieho Slova poskytuje umelcovi horizont, ktorý je zvlášť bohatý na inšpirujúce motívy. Akým ochudobnením by bolo pre umenie zanechanie nevyčerpatelného prameňa evanjelia!

Apel na umelcov

14. Týmto listom sa obraciam na vás, umelci na celom svete, aby som vás ubezpečil o mojej úcte a aby som prispel k znovu nadviazaniu ešte osožnejšej spolupráce medzi umením a Cirkvou. Z mojej strany pozývám k znovuobjaveniu hĺbky duchovnej a náboženskej dimenzie, ako bola ona charakteristickou vo všetkých dobách pre umenie v jeho najšľachetnejších výrazových formách. Z tejto perspektívy apelujem na vás, umelci písaného a hovoreného slova, divadla a hudby, výtvarných umení a moderných technológií komunikácie. Zvlášť sa obraciam na vás, kresťanskí umelci: chcel by som každému jednému pripomenúť, že oddávna jestvujúce spojenectvo medzi evanjeliom a umením obsahuje ponad funkcionálne požiadavky výzvu prenikať s tvorivou intuíciou do tajomstva vteleného Boha a súčasne do tajomstva človeka.

Každý človek je v určitom zmysle neznámym sebe samému. Ježiš Kristus zjavuje nielen Boha, ale "plne zjavuje človeka človeku samému".²³ V Kristovi Boh zmieril svet so sebou. Všetci veriaci sú vyzvaní, aby to dosvedčovali; avšak od vás, mužov a žien, ktorí ste zasvätili svoj život umeniu, závisí aby ste s bohatstvom vášho geniálneho nadania povedali, že svet je v Kristovi vykúpený: je vykúpený človek, vykúpené ľudské telo, vykúpené je celé stvorenie, ktoré - ako napísal sv. Pavol - "túžobne očakáva na zjavenie sa Božích synov" (Rim 8,19). Stvorenie očakáva

zjavenie sa Božích synov aj prostredníctvom umenia a v umení. To je vašou úlohou. Od kontaktu s dielami umenia očakáva ľudstvo všetkých čias - aj to dnešné - že sa mu dostane objasnenia o jeho ceste a o jeho určení.

Stvoriteľský Duch a umelecká inšpirácia

15. V Cirkvi je možné často počuť vzývanie Ducha Svätého: "Veni, Creator Spiritus..."

"Príď, Duchu Svätý, tvorivý,
príď svojich verných navštíviť;
naplň nám srdcia milosťou,
ktoré si stvoril múdrosťou."24

Na Ducha Svätého, "Dych" (Ruah), poukazuje už Kniha Genezis: "Zem bola pustá a prázdna, tma bola nad priepasťou a Duch Boží sa vznášal nad vodami." (Gn 1,2) Aká veľká podobnosť je medzi slovami "dych - dýchať" a "vdýchnutie", inšpirácia! Duch je tajomným umelcom vesmíru. Pri pohľade na tretie tisícročie chcel by som želať všetkým umelcom, aby mohli bohato prijať dar tej tvorivej inšpirácie, z ktorej má počiatok každé opravdivé umelecké dielo.

Milí umelci, viete veľmi dobre, že jestvuje mnoho vnútorných a vonkajších podnetov, ktoré môže (správne má byť: môžu - pozn. KVAS) inšpirovať váš talent. Každá opravdivá inšpirácia však obsahuje niečo z vanutia toho "dychu", ktorým od začiatku stvoriteľský Duch prenikal dielo stvorenia. Zatiaľ čo bdie nad tajomnými zákonmi riadiacimi vesmír, stretá sa božský dych stvoriteľského Ducha s duchom človeka a podnecuje jeho tvorivé nadanie. Ľudského ducha dosahuje určitým vnútorným osvietením, ktoré spája schopnosť dobra a krásna a prebúdza v ňom sily rozumu a srdca, uschopňuje ho koncipovať ideu a dať jej podobu v umeleckom diele. Hovorí sa potom oprávnene, i keď analogickým spôsobom, o "okamihoch milosti", pretože človek má možnosť zakúsiť absolútne, ktoré ho presahuje.

"Krása", ktorá zachraňuje

16. Na prahu tretieho tisícročia želám vám všetkým, milí umelci, aby ste boli zasiahnutí zvláštnou intenzitou tejto tvorivej inšpirácie. Kiež by krása, ktorú odovzdávate generáciám zajtrajška, bola tak stvárnená, aby v nich vzbudzovala obdiv! Voči svätosti života a človeka, voči zázraku vesmíru je obdiv jediným primeraným postojom.

Z tohto obdivu bude môcť vyplynúť to oduševnenie, o ktorom hovorí Norwid v básni, na ktorú som sa v úvode odvolal. Takéto oduševnenie potrebujú ľudia dneška a zajtrajška, aby mohli čeliť a zvládnuť rozhodujúce výzvy črtajúce sa na horizonte. Tomuto oduševneniu treba pripísať, že ľudia sa po každom zmätku môžu opäť vzpriamiť a znova pokračovať vo svojej ceste. Práve v tomto zmysle sa v hlbokom intuitívnom poznaní povedalo, že "krása zachráni svet".25

Krása je šifrou tajomstva a poukazom na večné. Ona je pozvaním vychutnávať život a snívať o budúcnosti. Preto nemôže uspokojiť krása stvorených vecí a vzbudzuje tú tajomnú túžbu po Bohu, ktorú dokázal neporovnateľnými slovami vyjadriť taký vášnivý milovník krásy, akým bol sv. Augustín: "Neskoro som ťa miloval, Krása večne stará a večne nová, neskoro som ťa miloval!"26

Želám vám, umelcom sveta, aby vaše mnohoraké cesty viedli k tomu nekonečnému oceánu krásy, kde sa obdiv stáva úžasom, opojením a

nevýslovnou radosťou. Želám vám, aby vašu prácu inšpirovalo tajomstvo vzkrieseného Krista, o ktorom v týchto dňoch Cirkev s radosťou rozjíma.

Nech vás sprevádza svätá Panna Mária, "celá krásna", ktorú stvárnili nespočetní umelci a ktorú veľký Dante vidí v žiarivom venci raja ako "krásu a radosť", stojacu pred očami všetkých ostatných svätých".²⁷

"Z chaosu sa vynára svet ducha." Zo slov, ktoré napísal Adam Mickiewicz v okamihu veľkého utrpenia jeho poľskej vlasti,²⁸ odvodzujem želanie pre vás: Nech vaše umenie prispeje k tomu, aby ste vyzdvihli opravdivú krásu, ktorá nech premení hmotu ako odlesk Božieho Ducha a otvorí vnútru človeka zmysel pre to, čo je večné.

To vám želim z celého srdca!

Z Vatikánu 4. apríla, Veľkonočná nedeľa 1999

Ján Pavol II.

POZNÁMKY

1 Dialogus de ludo globi, lib. II: Philosophisch-Theologische Schriften, Wien 1967, III, s. 332.

2 Morálne čnosti, a medzi nimi zvlášť múdrosť, umožňujú človeku konať v súlade s

kritériom morálneho dobra a zla: podľa recta ratio agibilium (správne kritérium konania). Umenie - naproti tomu - definuje filozofia ako recta ratio factibilium (správne kritérium uskutočňovania).

3 Promethidion: Bogumi, v. 185-186: Pisma wybrane, Warszawa 1968, vol. 2, s. 216.

4 Tento aspekt účinne vyjadruje grécky preklad Septuaginta, prekladajúc výraz T(o-b) (dobro) z hebrejského textu výrazom kalón (krásne).

5 Philebos, 65A.

6 Ján Pavol II., Encyklika Fides et ratio (14. september 1998), n. 80: AAS 91 (1999), 67.

7 Tento pedagogický princíp vyjadril sv. Gregor Veľký v jednom liste z roku 599 biskupovi z Marseille de Sereno: "Maľby sa používajú v kostoloch, aby tí, čo nevedia čítať, pozerajúc na steny, čítali to, čo nie sú schopní rozlúštiť v knihe" (Epistulae, IX, 209: CCL 140A,1714.)

8 Lodi di Dio altissimo, V.7 u. 10, in: Fonti Francescane, n. 261, Padua 1982, s. 177.

9 Legenda Maior, IX, 1, in: Fonti Francescane, n. 1162, a.a.O., s. 911.

- 10 3 Enkomia Matutina Veľkej soboty.
- 11 Homília I, 2: PG 34, 451.
- 12 "At nobis ars una fides et musica Christus": Carmen 20, 31: CCL 203, 144.
- 13 Porov. Ján Pavol II., Apoštolský list Duodecimum Saeculum (4. december 1987), 8-9: AAS 80 (1988) 247-249.
- 14 Prevrátená perspektíva a iné spisy.
- 15 Paradiso XXV,1-2.
- 16 Porov. Ján Pavol II., Homília pri sv. omši na zakončenie reštauračných prác Michelangelových fresiek v Sixtínskej kaplnke (8. apríl 1994): Insegnamenti 171 (1994), 899-904.
- 17 AAS 56 (1964), 438-444.
- 18 N. 62.
- 19 Posolstvo umelcom (8. december 1965): AAS 58 (1966), 13.
- 20 Porov. N.122.
- 21 II. vatikánsky koncil, pastoračná konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete, Gaudium et spes.
- 22 Teologia v XII. storočí, Jaca Book, Milano 1992, s. 9.
- 23 II. vatikánsky koncil, pastoračná konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete Gaudium et spes, 22.
- 24 Hymnus Vešpier Zoslania Ducha Svätého.
- 25 F. Dostojevskij, Idiot, III. diel, kap. V.
- 26 "Sero te amavi! Pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi!": Confessiones 10, 27,38: CCL 27, 251.
- 27 Paradiso XXXI, 134-135.
- 28 Óda na mladosť, 69: Výber poézie, Wroclaw 1986, vol. 1, s. 63.